

MARTYROLOGIER I DET KONGELIGE BIBLIOTEK OG MARTYROLOGIET FRA NYSTED

AF

TUE GAD

I

Et martyrologium er en fortegnelse over helgener, ordnet efter kalenderen. Nogle af de første kristne menigheder i oldtiden skrev lister over deres martyrer, så at de kunne fejre hver enkelt på årsdagen for hans eller hendes martyrium. Siden blev flere sådanne lokale martyrfortegnelser samlet i større, almindelige martyrologier, og foruden dagen for martyrens død blev nu stedet for martyriet optegnet. Også de helgener, der ikke havde fundet en blodig død, men blev hellige i kraft af deres levned, fandt nu plads i martyrologierne, på deres dødsdag. De ældste martyrologier indeholdt udelukkende navne, men efterhånden blev det skik at føje et par ord til, der fortalte om helgenens liv eller død. Det er ejendommeligt, at hver helgen er knyttet til en bestemt dag i året, uden at årstal nævnes. Det er ikke den løbende tid, historiens gang, der skal fastholdes, som i årbøger og krøniker, men det evigt genkommende minde om en helgen.

I middelalderen skulle man i klostre og domkirker hver morgen minde dagens helgener ved at læse højt af et martyrologium. Der var udarbejdet forskellige, med kortere eller længere stykker til hver dag i året. De to mest almindelige var begge fra 800-tallet, det ene udarbejdet af biskop *Ado* i Vienne ved Rhône-floden, det andet af benediktinermunken *Usuard* i St-Germain-des-Prés, dengang uden for Paris. Ados martyrologium rummer 800 helgener, nogle omtales kort, andre med hele legender på flere sider. Usuard bringer 1170 helgener, og hans omtale af dem er gennemgående kort, så at det stykke, der skal læses hver dag, er af nogenlunde samme længde, fra ca. 5 til 30 linier. Imidlertid kunne hvert kloster og hver domkirke ændre i den oprindelige tekst, udelade nogle helgener og føje andre til, så at alle martyrologier blev forskellige.

dnm. de uinculis ad tribunalia. et a tribunalibus reuocatus. ad uin-
cula. inter ipsa uincissim. sibi succedentia tormenta bono fine quietur.

A pud alexandriam naet. scimetranus martiris. **II R FEB**

quem pagani cor repectu iubent impia uerba pferre quod illo recu-
sante omne corpus eius. fustibus colliser. uultuq; oculos acutis ca-
lamis cerebrantes. extra urbem cum cruciatibus expuler. ibiq; quod
meo super rax sps. lapidibus eiecerunt. **I**te scorum sacrum nini tirsu uic-
toris. **E**odem die apud trientinem urbem beati uigilii episcopi
martiris. **MENSIS FEBR HABIT DIES XXVIII.**

LAETANIAE

A pud antiochia passio
scignacii episcopi et martiris.

A pud smirna naet p pioni
martiris qui psecutione an-
thonini ueri post insupera-
bilem responsionu constan-
cia et squalore carceris ubi

multos firm ad martiri toleranciam suis exortacionib; roborauit.

A dulcimu cruciatibus; multis uexatus. clausis confixus eardenti rogo
suppositus beatus xpo uirg sine for ticus e. **I**te sunt cume oculis v-

I odem die beati ephrem edissens ciuitatis ecclie diaconi. **I** te apud
scythiam scie brigide uirginis cuius uita miraculis claruit. **Q**ue
cum lignu altaris in testimoniu uirginitatis sue tetigisset uiri defac-
tu est. **E**odem die sci pauli episcopi ciuitatis tris. astins cuius uita uir-
tibus claruit et ueris preciosa miraculis comdat. **IIII N FEB**

P apanti dmi. **A** pud cesarea beatus corneli centurionis quo
bet ruse etrus baptizauit. quiq; apud pfaa urbe episcopi nonore si bli
max us que uir. **E**odem die rome sci apmanus martiris qui sub psecu-

De der er bevaret til vor tid kan derfor afspejle skiftende indflydelser fra store kultcentre og berømte valfartssteder og også kirkepolitiske brydninger. Meget ofte har man under benyttelsen i kirker og klostre føjet en anden slags navne til: ikke helgener, men afdøde brødre eller søstre i klostret eller velgørere udenfor, som skulle erindres i bøn på deres dødsdag; i disse tilfælde er martyrologiet blevet til en dødebog, et nekrologium.

I Det kongelige Bibliotek findes martyrologier fra mange steder i Europa, som kan give os et indtryk af hvordan denne form for kalender har været anvendt. Ældst er et håndskrift fra domkirken i Apt i Sydfrankrig (*Thott 134, fol.*).¹⁾ Det er skrevet allerede i 900-tallet med en fast karolingisk minuskelskrift. Hver måned begynder med et stort KL (Kalendis), der er udført i fletværk og malet gult og blå. Indholdet er Ados martyrologium med de undertiden meget lange daglige stykker. Begyndelsen og slutningen er gået tabt, så at der nu begyndes 22. januar og sluttes 31. oktober. Under brugen i Apt er der i 1100-1200-tallene ud for flere datoer i margin indført navne på biskopper af Apt og velgørere, der skulle huskes på deres dødsdag. I 1700-tallet har bogen været i handelen, den engelske boghandler Th. Osborne har foran skrevet prisen 3 guineas; fra ham har grev Thott erhvervet flere andre håndskrifter, der lige som dette kom til Kgl. Bibl. 1785 med hans store håndskrift- og inkunabelsamling.

Et andet martyrologium er skrevet i Spanien i 1000-tallet (*Ny kgl. Saml. 1794, fol.*). Det stammer fra benediktinerklostret *Serrateix* i Katalonien. Det er igen Ados tekst vi har for os, den begynder 24. december og slutter 23. december. Foruden martyrologiet rummer dette håndskrift tillige Benediktinerreglen: også af den skulle der – i benediktinerklostrene – læses et stykke hver dag; det er derfor ikke ualmindeligt at finde denne klosterregel og helgenfortegnelsen i samme håndskrift. Der til kommer i denne bog to kalendere, der er anlagt med tom plads for hver dag, så at man kunne indføre navne på afdøde, som skulle mindes. Den ene kalender, 12 blade, er anbragt mellem martyrologiet og Benediktinerreglen og hører med til håndskriftets oprindelige indretning.

Til billedet overfor: En side af Kgl. Bibl.s ældste martyrologium, skrevet i 900-tallet i Apt i Provence (*Thott 134, fol., f. 9 v*). Dobbeltinitialiet KL (i gult og blå) markerer begyndelsen af en måned. Der læses KL FEB = Kalendis Februarii, 1. februar. På denne dag mindes 5 helgener: *Ignatius*, Antiochias biskop o. 100 og en af de apostolske fædre; *Pionius*, en martyr i Smyrna 250; *Afrem*, 300-tallets store syriske salmedigter; *Brigida*, den irske helgeninde, der grundlagde Kildare kloster o. 500; *Paul*, en biskop af Trois-Châteaux i Provence, måske i 400-tallet. Originalens størrelse 26,3 × 19 cm.

Her har skiftende hænder gennem 400 år ført de afdødes navne ind. Den anden kalender findes efter Benediktinerreglen, på nye blade: i 1400-tallet, da den oprindelige kalender var næsten fyldt med navne, har man forøget håndskriftet med 22 nye blade og her har man så i den følgende tid ført nye navne ind, enkelte er fra 1400-tallet og en del fra 1500- og 1600-tallet. Den sidste indførsel gælder klostrets abbed Josef Figueras y Grau, der døde 2. november 1785. Dette martyrologium har altså været i brug som dødebog i det samme katalonske kloster gennem 700 år. Endnu 1806 fandtes håndskriftet i klostret og blev benyttet af den spanske historiker Jaime Villanueva.²⁾ Siden er håndskriftet kommet i handelen; det blev købt til Kgl. Bibl. 1920 hos Karl Hiersemann i Leipzig.

Fra St. Denis-kirken i byen Liège stammer et martyrologium med dødebog, som er anlagt i 1200-tallet (*Ny kgl. Saml. 1865, fol.*). Forholdet mellem de to dele er her anderledes end i det spanske håndskrift. De første 36 blade er martyrologium, teksten har nogle overensstemmelser med Ado og andre med Usuard, men den er betydelig mere kortfattet end de andre, ofte er der kun en linje pr. dag. Efter martyrologiet kommer en kalender, som er meget rummeligt anlagt: 95 blade, med kun 2 dage på hver side, mod 15 i den spanske. Der har da været god plads til at indføre afdødes navne, og bogen rummer da også en mængde navne på St.-Deniskirkens velgørere, lige fra bogens anlæggelse i 1200-tallet til ned i 1500-tallet. Denne dødebog er en anniversariebog, dvs. der er ved hver enkelt af de døde angivet, hvad der har været betalt for at han kan blive mindet i gudstjenesten på sin dødsdag. Håndskriftet er i et nyere bind, som intet fortæller om, hvornår eller hvordan det er kommet bort fra Liège. Til Kgl. Bibl. blev det købt 1922 i Rom.

Fra benediktinerklostret Cismar i Holsten har Kgl. Bibl. to martyrologiehåndskrifter. Det ene (*Gl. kgl. Saml. 177, fol.*) er fra 1200-tallet og rummer et kortfattet martyrologium, delvis efter Ado, desuden benediktinerreglen med en udførlig kommentar dertil, samt en række lister over paver, kejsere, biskopper i Oldenburg og abbeder i Cismar. Der er ingen kalender og ingen notitser om afdøde. Det andet håndskrift (*Gl. kgl. Saml. 1587, 4°*) er skrevet 1457 og er en afskrift af martyrologiet og klosterreglen i det første, men hertil er føjet en kalender med 6 dage på hver side, og her er mange navne ført ind i 1400- og 1500-tallet. De to håndskrifter kom med klosterbiblioteket til Gottorp slot og derfra som krigsbytte fra den store nordiske krig til Kgl. Bibl. 1749.

De hidtil nævnte håndskrifter er alle skrevet på pergament. Men håndskriftet *Thott 526, 4°* er på papir. Det stammer fra Tyskland og rummer et kortfattet martyrologium (ikke det samme som i de to

Cismarhåndskrifter) og Benediktinerreglen, men har ikke været anvendt som dødebog. Den der har skrevet martyrologiet, har afsluttet sit arbejde pinedag 1481, men han siger ikke, hvor han hører hjemme. I bindet findes imidlertid som forsatsblad en del af en brevbog med et brev, der er skrevet i Helmstedt i Halberstadt stift, så måske er håndskriftet fra et benediktinerkloster der. Bindet er gammelt, men har ingen ejermærker, så vi ved ikke, hvor det har været, før grev Thott erhvervede det.

De skrevne martyrologier blev afløst af trykte. Bogtrykkerkunsten gjorde det muligt at gennemføre ensartethed i kirkens liturgiske bøger, men først 1584 blev der, på grundlag af Usuard, udgivet et *Martyrologium Romanum*, der fra nu af fik gyldighed for hele den katolske kirke. I bogtrykkerkunstens første århundrede herskede endnu her, som på andre felter, en stor mangfoldighed. Blandt Kgl. Bibl.s inkunabler og 1500-tals tryk findes adskillige martyrologier, der er udtryk for nye variationer indenfor denne bogtype:

Usuards martyrologium findes som anhang til den berømte legendesamling *Legenda aurea* (den gyldne legende) af Jacobus de Voragine, trykt i Köln 1490 hos Johann Koelhoff senior (Inc. 2190).³⁾ Samme år tryktes i Lübeck, hos den såkaldte Mohnkopf-trykker, et martyrologium, hvor der for hver dag foruden teksten om helgenerne er et stykke af almindeligt opbyggeligt indhold, som i mange opbyggelige kalendere den dag i dag; titlen er *Doctrinale clericorum*, biblioteket har to eksemplarer (Inc. 1431, 1432).

„*Viola Sanctorum*“ er titlen på et martyrologium, hvor der for en del helgener findes længere legender, for andre blot de sædvanlige få linjer. Det svarer altså i indretning til Ados martyrologium fra 800-tallet, men her er det andre og nyere helgener, som der fortælles udførligt om. Biblioteket har to tryk af denne bog, 1486 i Nürnberg hos Peter Wagner, og 1487 i Strasbourg hos Johann Prüss (Inc. 4169 og 4170). Den sidstnævnte trykker har også udført et martyrologium på tysk til brug for lægfolk, med et ensartet stykke for hver dag; foran i bogen er en kalender med lægeråd for hver måned. (Inc. 4171).⁴⁾

Forbindelsen med Benediktinerreglen, som vi kender fra håndskrifterne, genfindes i et tryk fra ca. 1500, stadig hos den samme trykker i Strasbourg. Det er et martyrologium for benediktinerordenen, Benediktinerreglen hører med, men mangler i bibliotekets eksemplar, man ser endnu den åbne plads i bindryggen hvor de pågældende blade har siddet. (Inc. 2691). Martyrologieteksten er kortfattet, ligesom i håndskrifterne fra Cismar og Helmstedt, den minder en del om den sidste.

Det samme benediktinermartyrologium findes i et tryk af Johann

Schöffer i Mainz, vistnok fra 1528, trykt sammen med Benediktinerreglen og 2 lignende skrifter med vedtægter. Dette tryk har særlig interesse, fordi Kgl. Bibl.s eksemplar har været benyttet som dødebog. Efter trykkene følger 12 håndskrevne blade, der indeholder en dødebog for benediktinerklostret Reichenbach i Schwarzwald. Hele dødebogen er skrevet af samme hånd, der må have skrevet af efter en ældre dødebog: man er altså efter 1528 gået over til et trykt martyrologium i stedet for et håndskrevet, men har ført dødebogsnotaterne med fra den skrevne til den trykte bog. Dødebogsnotaterne er offentliggjort i 1906,⁵⁾ da bogen endnu var i privateje i Alsace.

Kun et af Kgl. Bibl.s martyrologier stammer fra Danmark, nemlig Ribe domkirkes nekrologium (*Gl. kgl. Saml. 849, fol.*). Det er et smukt udført martyrologium fra slutningen af 1200-tallet. Det er anlagt på den måde, at der efter hver dags tekst (ca. en halv side) er ladet et stykke af samme størrelse fri til notater om afdøde. Det første bogstav i hver dags tekst er udført som initial i rødt med stregornamenter, og som indledning på hver dags dødenotater er der sat et blått paragraftegn. Fra bogens anlæggelse til ned i 1400-tallet har man her indført navne på Ribe domkirkes velgørere, med angivelse af hvad hver især har skænket: martyrologiet er blevet en anniversariebog. Den martyrologietekst der har været benyttet, er Usuards, den i middelalderen mest almindelige. Men hans helgenrække er forøget med en del andre helgener, deriblandt flere engelske. Ved hjælp af dem kan man præcist bestemme, at Ribemartyrologiet er skrevet på grundlag af et martyrologium for kirken New Minster i Winchester – et af vidnesbyrdene om den nære forbindelse mellem England og Danmark i den tidlige middelalder.⁶⁾ Men håndskriftet er ikke slavisk skrevet af efter Winchesterforbilledet: der nævnes fem forskellige alterindvielser i Ribe, som er blevet højtideligholdt på linje med de fremmede helgendage, og desuden et antal nordiske helgener, så at håndskriftet fra første færd er fremtrådt som et martyrologium specielt beregnet til Ribe. De hjemlige helgener, der her findes blandt de mange udenlandske, er: Knud den Hellige – med tre linjer om hans død –, Knud Lavard, abbed Vilhelm fra det nordsjællandske kloster Æbelholt, de to jyske helgener St. Thøger af Vestervig og St. Kjeld af Viborg samt den norske St. Olav, der fejredes over hele Norden, og endelig Ansgar, der nævnes både på sin dødsdag 3. februar og på den dag han blev skrinlagt i Bremen, 9. september. Under bogens brug er der i 1300- og 1400-tallet i margen føjet enkelte nyere helgener til, deriblandt Frans af Assisi, Bernard af Clairvaux og Birgitte af Sverige. Ribe-nekrologiet er det eneste danske martyrologium, som nu er bevaret her i landet.

uenerabiliter functus est. Ipso die: tñstacō s̄i
cassiani m̄ris. Eodem die: s̄i olau regis & m̄r̄.

Anno dñi .m. ccc. l. Anno videlicet iubileo. Obiit nicholaus
bake, consul et cius ep̄m ad ou. Annūq̄m de p̄ueta
s̄i l̄one in. Anno de quibus iam pl̄uina tres p̄lis. f̄.
2 p̄r p̄r in l̄o d̄o h̄lm

Anno dñi d̄i d̄m obiit d̄m m̄d̄y ar̄d̄i cōūt̄ ep̄m p̄ m̄ d̄i d̄m
c̄d̄i m̄d̄y p̄p̄m̄s h̄m̄s s̄m̄t̄os d̄i d̄i d̄m̄d̄m̄

in kl. augusti
Rome: n̄rat̄ s̄c̄r̄z abdon & sennes. Qui dū
in cordibus ciuitate p̄s̄e uincula p̄ter̄t̄
a d̄c̄o. adūl̄t̄m̄ d̄ur̄t̄ eos romam carceris
obligatos. & diuersis penis maceratos. Vbi p̄
mo p̄h̄baris rest̄. & deinde gladio interfecti s̄t.
Apud affricam ciuitate iuccuraria: s̄c̄r̄z uirgi
n̄i marime. donatille. & sennide. que p̄secuti
one galicem aceto & felle p̄m̄i potate. deinde

En side af Ribenekrologiet (Gl. kgl. Saml. 849, fol., f. 103 r). Martyrologieteksten for 29. juli slutter øverst på siden med den norske Hellig Olav, *sancti olau regis et martiris*. På den tomme plads efter paragraftegnet er indført notitser om to afdøde mænd i Ribe: 1350 i jubelåret døde rådmand Niels Bake, og 1404 døde kannik Niels Arnoldsen. Den opr. tekst fortsætter med helgenerne for 30. juli, først de romerske martyrer Abdon og Sennen. I R-initialet har man moret sig med at tegne et ansigt.

Originalens størrelse 29,3 × 18 cm.

Det tilhørte i 1700-tallet den lærde biskop og bogsamler Ludvig Harboe; mens det var i hans eje, blev dødebogens navne trykt i Langebeks *Scriptores Rerum Danicarum*, V, 1783. Efter Harboes død købte Det kgl. Bibliotek håndskriftet på auktionen over hans bibliotek 1784.⁷⁾

Det ældste og betydningsfuldeste martyrologium fra Danmarks middelalder er Lund domkirkes gavebog (*Liber daticus vetustior*), som nu findes i Universitetsbiblioteket i Lund (*Medeltidshdskr. no. 7*). Håndskriftet blev anlagt ca. 1145 som et monumentalt martyrologium, det har været i daglig brug gennem ca. 250 år og er nu noget medtaget. Hver måned indledes med et pragtfuldt ornamenteret dobbeltinitial KL, som i det gamle sydfranske håndskrift, og efter hver dags tekst er der ladet plads fri til dødebogsoptegninger; dog er den tomme plads afsat sparsommere end i Ribehåndskriftet, og derfor har man i tidens løb benyttet også margen. Håndskriftet rummer et utal af navne på gejstlige og verdslige personer, indført år efter år indtil o. 1410, fra o. 1200 tillige med angivelse af hvad der er sat hen i jordegods eller penge for at give-rens „årtid“ kan blive holdt, det er altså som Ribe-nekrologiet en anniversariebog eller gavebog. I den moderne udgave af håndskriftet, af C. Weeke,⁸⁾ er martyrologiets tekst, helgenhistorien, trykt med småt, mens notaterne om de afdøde og deres gaver, altså interessante oplysninger om mennesker og ejendom i middelalderens Danmark, er trykt med større sats. I selve håndskriftet er forholdet det omvendte: Linjerne om dagens helgener står med stor og klar karolingisk minuskelskrift; men de mange, mange navne på fæller og velgørere, som er ført ind i tidens løb, står med mindre skrift, ofte kursiv, mange utydeligt, og adskillige navne er siden slettet for at give plads til nye sjæle, som grave på kirkegården sløjfes, mens kirken bliver stående.

Grundlaget for martyrologieteksten i Lund er ikke Usuard som i Ribe, men Ado, som i det franske og det spanske håndskrift vi har omtalt. Dog er Ados undertiden meget lange stykker om enkelte helgener her forkortet, så at læsestykkerne for hver dag har fået nogenlunde samme længde – ligesom de har det hos Usuard. Som Ribehåndskriftet havde en engelsk udgave af Usuard til forbillede, således har Lundhåndskriftet ikke en almindelig Ado-tekst som grundlag, men en, der har været forøget med helgener, som stammer fra Tyskland og Lothringen, og der synes tillige at være en påvirkning fra Irland.⁹⁾ Ved bogens anlæggelse o. 1145 indeholdt den enkelte nordiske helgendage: 29. juli Olav den Helliges død; 9. september Ansgars skrinlæggelse i Bremen; 25. august den specielt sjællandske fest til minde om, at Roskilde domkirke erhvervede pave Lucius' hjerneskal og fik ham til værnehelgen. Andre nordiske

helgendage er der ikke i den oprindelige tekst, men måske har der været et par ord 10. juli om Knud den Hellige, domkirkeens bygmester: her er nu raderet i teksten, og på rasuren og i margen er der endnu i 1100-tallet skrevet et udførligt stykke om Knud og hans martyrdød. Med kortere notater er der siden indført omtale af abbed Vilhelm, Knud Lavards død og hans skrinlæggelse og Ansgars død. Også nogle nyere udenlandske helgendage er i tidens løb indført, bl. a. for de to store ordensstiftere Frans af Assisi og Dominicus samt Thomas Becket af Canterbury.

Der findes rester af endnu to martyrologier, der sikkert har været i brug i Danmark i middelalderen, da de er fundet som omslag om lensregnskaber, men ingen af dem viser nordiske ejendommeligheder i teksten.

Det ene fragment er i Rigsarkivet (*VI SA 1, E 161*). Det er to pergamentblade fra 1200-tallet, som indeholder Usuards martyrologium for dagene 4.-7. december og 14.-18. december. Der er ingen notater om afdøde og heller ikke ladet plads fri dertil.

Det andet fragment er i Kgl. Bibl. (*Ny kgl. Saml. 3529, 4°*). Det har siddet om Nyborg lensregnskaber 1628 og 1631 og stammer måske fra et kloster på Fyn. Der er 8 blade bevaret, pergament, fra 1300-tallet. Indholdet er dels opbyggelige stykker med bøn, et til hver månedsdag, dels et kortfattet martyrologium for dagene 17.-24. januar og 5.-12. august. Efter hver dags tekst er der ladet 8-10 linjer fri, som ikke er brugt til notater om afdøde, men til udvidelse af martyrologieteksten; således er der kommet en ganske udførlig omtale af martyren Agnes og ordensstifteren Dominicus.

II

Man har længe vidst, at der var bevaret endnu et fuldstændigt dansk martyrologium foruden de to fra Lund og Ribe, nemlig fra franciskanerklostret i Nysted på Lolland. Hermed forholdt det sig således: I første halvdel af 1600-tallet begyndte den belgiske jesuit Jean Bolland at samle og udgive beretninger og kendsgerninger om alle helgener. Det store værk, *Acta Sanctorum*, begyndte at udkomme 1643 og fortsattes endnu, udgivet af hans medarbejdere og efterfølgere, bollandisterne, et lille kollegium af belgiske jesuitter, der har specialiseret sig i helgendyrkelsens historiske problemer. En af disse bollandister, J.-B. du Sollier, udgav 1715-17 Usuards martyrologium, og blandt de kilder han benyttede hertil, var et dansk håndskrift. Om dette oplyser han i sit forord, at det havde nogle franciskanerhelgener, som ikke i almindelighed hørte til hos Usuard, og at det nævnte St. Knud og St. Kjeld; på håndskriftets

første blad stod skrevet „Liber conventus Nistadensis provinciae Daniæ“ – håndskriftet stammede altså fra Nysted kloster. Endvidere oplyste du Sollier, at bogen var købt i Lübeck 1584 af en vis ridder Henricus med tilnavnet Ranzou – det havde altså tilhørt Henrik Rantzau, den danske kong Frederik II's holstenske statholder, der levede som en renaissance-fyrste på sit slot Breitenburg og samlede et vældigt bibliotek (se portræt s. 45). Derfra var håndskriftet så kommet til jesuiternes bibliotek i Prag, hvor det 1688 blev skænket de to bollandister Baert og Janninck.

I Ellen Jørgensens afhandling „Fremmed Indflydelse under den danske Kirkes tidligste Udvikling“ 1908 omtales dette Nystedmartyrologium på grundlag af du Solliers beskrivelse, men ethvert spor af det syntes forsvundet: hun havde forgæves spurgt efter det i universitetsbiblioteket i Prag, hvor jesuiternes samlinger fandtes. I 1928 kom hun imidlertid på sporet: hun blev opmærksom på en artikel fra 1913, hvor W. Levison meddelte fundet af et fragment fra Nysted i et museum i Haag. Dette var imidlertid ikke en del af det eftersøgte martyrologium, men to blade af et kalendarium med nogle få notater om afdøde. De blev offentliggjort af Ellen Jørgensen i *Personalhistorisk Tidsskrift*.¹⁰⁾

1933 kom dr. Alfred Otto, S. J. bogen nærmere, da han i indledningen til sin „Liber daticus Roskildensis“ gjorde rede for alle kendte danske dødebøger. Han citerede du Sollier og omtalte Ellen Jørgensens eftersøgning af håndskriftet i Prag, men mente at det var rimeligere at søge det for eksempel i Bruxelles. Imidlertid konstaterede han, at det ikke fandtes i det kongelige bibliotek der. Hans redegørelse for martyrologiet fra Nysted¹¹⁾ slutter således: „Maaske opdages det en Gang ved et Tilfælde et Sted i Belgien eller Holland“.

Dette tilfælde indtraf i 1959, da jeg under et besøg på det kgl. bibliotek i Haag fik lejlighed til at se trykmanuskriptet til en registrant over håndskrifterne i Museum Meermannno-Westreenianum.¹²⁾ Her søgte jeg kalendariefragmentet, men fandt det ikke: det er i en mappe med fragmenter, registreret under eet, med signaturen 10 A 10. Derimod nævnte registranten under signaturen 10 D 17 „Martyrologium. 14e eeuw. Geschreven in Denemarken“. Det viste sig virkelig at være det omtalte og eftersøgte Nystedmartyrologium, svarende ganske til du Solliers beskrivelse. På blad 1 står „Liber conuentus Nistadensis prouincię Danię“, på det ufolierede første blad læser man „Hic liber Hinrici est Equitis Cognomine Ranzow. Emptus Lubecę Anno Dominj 1584“ – et ejermærke, som det findes i adskillige af de bøger, der har tilhørt Rantzau, f. eks. i hans håndskrevne lægebog (Thott 678,4^o), og som er ført i pen- nen af en af hans skrivere. Også bogens indhold – Usuards martyro-

logium med nogle ekstra franciskanske festdage og de danske helgener St. Knud og St. Kjeld – svarer til du Solliers beskrivelse. Men i een henseende er Nystedhåndskriftet en skuffelse: det er ikke som martyrologierne fra Lund og Ribe indrettet til dødebog, og der findes kun en enkelt notits om en afdød klosterbroder. Historisk viden om bestemte personer i middelalderens Danmark giver håndskriftet derfor ikke. Alligevel har det interesse som minde om klostret i Nysted og gråbrodrenes helgendyrkelse.

Håndskriftet har haft en omtumlet skæbne, som vi nu kan følge fra sted til sted. Vi begynder bagfra i Museum Meermanno-Westreenianum i Haag. Dette museum med det besværlige navn er oprettet af baron W. H. J. Westreenen van Tiellandt, der døde 1848. Det rummer antiker, mønter, bøger – og 332 håndskrifter. Museet et statsejendom, testamenteret af Westreenen, Meerman i museets navn hentyder til at Westreenen købte en del af sin slægtning Johan Meermans kostelige bogsamling, da den i 1824 blev solgt, efter at byen Haag havde afvist at modtage den som gave, af frygt for vedligeholdelsesomkostningerne. (En stor del af Meermans håndskrifter blev en pryde for Thomas Phillipps' berømte samling og siden for statsbiblioteket i Berlin). – Den mere beskedne Nystedbog stammer dog ikke fra Meerman, men må være købt ved en anden lejlighed. Der findes nogle lister over Westreenens bogkøb,¹³⁾ men her kan Nystedmartyrologiet ikke med sikkerhed identificeres. Dog nævner listerne, at han 1825 i Antwerpen på auktionen over jesuiternes bibliotek købte to martyrologier. Jeg formoder, at dette er det ene, da vi ved, at det har tilhørt jesuiterne i Antwerpen, nemlig bollandisterne.

Håndskriftets historie hos bollandisterne er klar nok: det har været indlemmet i deres bibliotek i *Antwerpen*, og her har du Sollier, som vi ved, benyttet det til sin udgave 1715. Derefter har det været i biblioteket, indtil jesuiterordenens ophævelse og revolutionen bragte omvæltning både for bollandisterne og deres bibliotek: 1773 måtte de rømme biblioteket i Antwerpen, men kunne 1778/80 flytte det til Bruxelles, hvor arbejdet blev genoptaget, og siden til byen Tongerlo, hvorfra biblioteket blev evakueret for franskmændene 1792. Hovedparten blev solgt 1827, trykkene til det kgl. bibliotek i Haag og håndskrifterne til det kgl. bibliotek i Bruxelles; men en mindre del af biblioteket var kommet til auktion i 1825.¹⁴⁾

Vi ved fra du Sollier, at håndskriftet blev skænket bollandisterne Baert og Janning i *Prag* 1688. Netop dette er der skrevet foran i håndskriftet, under Rantzaus ejermærke: „Donatus Anno 1688 Patribus Hagiographis Societatis Iesu Antverpiensibus, tunc Pragæ existentibus, ubi et

liber servabatur in bibliotheca Domus Professæ eiusdem Societatis“. Ordene Patr. Hag. S. I. Antv. (dvs. bollandister) er streget over, som om man har villet skjule, at det var dem, der ejede håndskriftet.

Indtil 1688 befandt Nystedmartyrologiet sig altså i jesuiternes bibliotek i Prag. Sammested var også andre håndskrifter fra Henrik Rantzaus bibliotek på *Breitenburg*: i universitetsbiblioteket i Prag er der nu 13 håndskrifter, som har tilhørt først Henrik Rantzau, derefter Prager jesuiterne.¹⁵⁾ Bøgerne har været Wallensteins bytte og er erobret af ham i trediveårskrigen, da hans tropper stormede slottet Breitenburg 26. september 1627.

Vi ved fra Rantzaus egen indførsel, hvornår og hvor han erhvervede dette håndskrift til sit bibliotek: han købte det i *Lübeck* 1584. Hvordan er det da kommet fra Nysted til Lübeck? Vi ved det ikke, og der er jo intet påfaldende i, at en bog fra et af de nedlagte danske klostre dukker op i Lübeck, selv om det almindelige har været, at klostrenes håndskrifter blev på stedet som kronens ejendom og gik til grunde eller senere blev brugt som omslag om lensregnskaber osv. Er det et rent tilfælde, at Nystedmartyrologiet er bevaret, eller har nogen haft en tanke med at føre det ud af landet?

Vi må tro, at martyrologiet befandt sig i klostret i *Nysted* endnu da dette som det sidste danske franciskanerkloster blev ophævet 1538. Vi kender ikke navnene på klostrets sidste forstander, „gardian“, eller andre brødre; men 1537 var den betydelige Flensborgermunk Lytke Naamensen¹⁶⁾ kommet dertil, efter at også Ribe kloster, hvor mange franciskanere fra hele Jylland havde søgt tilflugt, var blevet ophævet. Da nu også Nysted kloster blev ophævet, blev Lytke Naamensen forvist af riget og drog til Schwerin, hvor han 1539 bemyndigedes til at tage landflygtige danske franciskanere til skrifte samt modtage og gemme de sager, som var bragt eller måtte blive bragt fra Danmark; endnu har man altså her søgt at holde sammen på de danske franciskanere, for at de måske kunne vende tilbage, og Lytke var en slags kommissær for dem. 1542 var han, ved man, i Lübeck for at tigge til ordenen. 1544 har han imidlertid opgivet tanken at få franciskanerordenen i Danmark genoprettet: han fik nu kongens tilladelse til at vende tilbage, hvis han aflagde ordensdragten og forholdt sig roligt. Han tog da tilbage til Flensborg, hvor han grundlagde latinskolen; forøvrigt levede han til sin død som en lærd særling, et levn fra fortiden. Det kan have været ham, der ved afrejsen fra Nysted 1538 har taget martyrologiet med sig.

III

Vi har på grundlag af notaterne foran i håndskriftet fulgt det på vejen tilbage fra museet i Haag til klostret på Lolland. Vi vil nu undersøge Nystedmartyrologiets indhold for at se, hvad det kan oplyse om gråbrødrene i Nysted og deres helgendyrkelse.

Håndskriftet består af 1 + 163 pergamentblade i formatet 21,2 × 15 cm. Det er indbundet i 1800-tallet i Haag af hofbogbinder W. Carpentus og har fået rygtitlen: Martyrologium / M. S. / MCCLXIII. Martyrologiet indledes med en kort vejledning (bl. 1r-2r) i brug af kalenderen og de 19 „gyldental“, der gjorde det muligt at bestemme enhver månedsdags plads i forhold til påsken og kirkeåret. Her benyttes som eksempel året 1263, men dette betyder ikke nødvendigvis, at håndskriftet er fra dette år, for kalendervejledningen kan i sin helhed være overtaget fra et ældre håndskrift. Efter skriften at dømme er bogen udført i første halvdel af 1300-tallet, dog er det første læg (blad 1-3, med årstallet 1263) og det sidste (bl. 156-163) af lysere pergament og beskrevet af en anden hånd, fra 1400-tallet: De yderste blade af håndskriftet har åbenbart været slidt og er derfor erstattet af nye, med afskrift af den gamle tekst; der er intet brud i teksten mellem de ældre og yngre partier.

De enkelte tekstsider i Nystedmartyrologiet har et andet udseende end i Lund- og Ribehåndskrifterne. For hver dag findes nemlig foran teksten om dagens helgener to rækker bogstaver fra A til T med hvert sit tal: det er de nitten såkaldte *gyldental*, hvorved man for hver dag i året kunne bestemme månens stilling. Mindre iøjnefaldende er at der i margen for hver dag er noteret et bogstav og for de fleste dage et tal; bogstaverne er et af de 7 *søndagsbogstaver*, hvorved man for hver dag i året kunne bestemme hvilken ugedag det var. Tallene i margen er de såkaldte *korrigerede gyldental*, hvorved den århundredgamle månekalender kunne bringes i overensstemmelse med de faktiske astronomiske forhold.¹⁷⁾ Bogstaverne og tallene i margen findes i de fleste af de martyrologier vi har nævnt, men rækkerne af *gyldental* i klummen er heller ikke sjældne: de findes i alle de omtalte benediktinermartyrologier, også i fragmentet i Rigsarkivet.

Man kan undre sig over at finde en så nær forbindelse mellem det praktiske materiale til beregning af månens stilling og så helgenernes historie. Men det er en kendsgerning, at der i klostrene blev lagt megen vægt på bevidst at konstatere årets gang og den enkelte dags karakter. Hver dag er blevet indledt med at man læste eller *sang* datoen, ugedagen og gyldentallet og fortsatte med helgenerne og evt. afdøde fæller og vel-

gørere, altså f. eks.: „1. januar – tirsdag – 4 dage efter nymåne – Herrens omskærelse, martyren Almachius i Rom . . .“.¹⁸⁾

Nystedmartyrologiets tekst er den almindelige Usuardtekst, men med afvigelser, som er noteret af du Sollier som læsemåder i hans udgave. Af størst interesse for os er de forandringer og tilføjelser, der får dette martyrologium til at adskille sig fra andre: det er et franciskanermartyrologium, og det er et dansk martyrologium. Når vi undersøger de enkelte dages tekst, viser det sig, at de franciskanske helgendage er ganske fremtrædende; danske helgendage findes, men gør sig ikke stærkt gældende. Tilknytningen til munkeordenen er altså stærkere end den til nationen.

Vi ser efter, hvad der skrives om ordenens stifter, den hellige Frans af Assisi. Hans dødsdag er 4. oktober; her finder vi en udførlig omtale af ham, at dyrene viste ham lydighed, at han fik åbenbaringer og modtog Kristi naglesår etc., og disse linjer om Frans er rykket frem foran de ældre helgener på denne dag. Det samme finder vi på dagen for Frans' skrinlæggelse 25. maj og på dagene for den hellige Clara og den hellige Antonius af Padua – to berømte franciskanske helgener. Desuden er der under martyrologiets brug fra begyndelsen af 1300-tallet til o. 1500 kommet nye franciskanske helgener til, og de er føjet til i margen, bl. a. Bonaventura 14. juli, martyrerne i Marokko 16. januar og biskop Louis af Toulouse 19. august.

De nordiske helgener, der nævnes, er alle at finde på sidste plads i dagens tekst, efter de ældre helgener. Kongerigets og Odense stifts (hvortil Nysted-klostret hørte) vigtigste helgen *Knud den Hellige* omtales på sin dødsdag 10. juli med sted og titel, men uden detaljer: „In dacia ciuitate otthoniensi: natale sancti kanuti regis et martiris“ (I Danmark i staden Odense dødsdag [egl. fødselsdag, nemlig dagen for hans fødsel til det evige liv] for St. Knud konge og martyr). Dagen efter, 11. juli nævnes *Kjeld*: „I Danmark i staden Viborg bekenderen St. Kjeld“. Om *Ansgar* hedder det på hans dødsdag 3. februar: „I Bremen St. Ansgar, dette steds første biskop og Danmarks apostel“. Om *Olav den Hellige*, Nordens kæreste helgen, siges det 29. juli kun: „I Norge St. Olav konge og martyr“. *Knud Lavard* nævnes på sin dødsdag 7. januar: „Desuden i Danmark i provinsen Sjælland St. Knud hertugs martyrium“, men den anden Knud Lavardhøjtid, 25. juni, til minde om hans skrinlæggelse i Ringsted, er ikke markeret. Abbed *Vilhelm* får et par lovprisende ord med: 16. juni: „Samme dag i provinsen Sjælland abbed St. Vilhelm, berømmelig ved levned og mirakler“ – hans kloster Æbelholt i Nord-sjælland var jo også efter Vilhelms død et velbesøgt valfartssted. Til de

In affrica: natale scōꝝ ianuarij. martini. na-
 toris. ⁊ felicis. decollatoꝝ. In portu gandauo mo-
 nasterio blandinio: scē amelbrige uirginis.

In dacia ciuitate otthoniensi. natale scī karu-
 tregis ⁊ mris festū tꝛe scāloꝝ. v. idus iulij. luna

xxij	ij	xv	xxvi	vi	xvii	xxviii	v	xxi	iiii
a	b	c	d	e	f	g	h	i	k
xiiij	xxiiii	iiii	xvi	xxvii	vii	xviii	xxix	ix	
l	m	n	o	p	q	r	s	t	

Rome in uaticano: natale scī pi papæ ⁊ mris. .c.

Huic ab anglo nunciatū est pascha die do-
 minico celebrandū. festum. ix. l. Apud arme-
 niam minoꝛe ciuitate nicopli: natale scōꝝ mar-
 tiri ianuarij ⁊ pelagij. Qui eculeo iugulis. et
 testarū fragmentis: diebꝫ. iij. cruciati mitrum
 cōpleuerunt. In eome: passio scōꝝ stephani ⁊
 leonij.

In dacia ciuitate wibergensi: natale scī
 ketilli cōf. In iucia festū tꝛe scāloꝝ. iij. idus iulij.

xxiiii	v	xvi	xxvii	viii	xviii	xxix	ix	xxi	iiii
a	b	c	d	e	f	g	h	i	k

En side af Nystedmartyrologiet (Haag, Museum Meermanno-Westreenianum 10 D 17, f. 81 r). Foroven ses slutningen af teksten for 10. juli med omtalen af Knud den Hellige i Odense. Derefter 11. juli (V. Idus Iulij) med gyldental og helgener, til sidst St. Kjeld i Viborg: *In dacia ciuitate wibergensi: natale sancti ketilli confessoris.*

Originalens størrelse 21,2 × 15 cm.

få hjemlige helgener mellem de mange hundrede fremmede hører også den svenske (smålandske) *St. Sigfrid*, dog er han ikke med i den oprindelige tekst, men er føjet til i margen engang i 1400-tallet, på sin dag 15. februar: „samme dag St. Sigfrid biskop og bekender“. Den hellige Birgitte eller andre svenske helgener er ikke nævnt, trods naboskabet med birgittinerklostret Maribo (grundlagt 1418).

En ejendommelighed ved Nystedmartyrologiet, som det har fremfor Lund- og Ribemartyrologierne, er at der ved de vigtigere helgener er angivet *festgrader*, dvs. det er oplyst, om de pågældende skal fejres mere eller mindre i dagens gudstjeneste.¹⁹⁾ Betegnelser for festgraderne forekommer også i andre martyrologier, således i de trykte vi har nævnt, og i andre liturgiske bøger; men de angiver ikke præcis, hvordan liturgien skal være, hvilke hymner der skal synges, hvilke læsestykker der skal foredrages etc., og de oplyser ikke, om den pågældende dag har været helligdag for lægfolk, uden for klostret. Men festgraderne angiver forholdet mellem de forskellige fester; ved hjælp af festgraderne kan vi se, om en helgen har været fejret med større eller mindre liturgi eller slet ikke. Angivelsen af festgrader i Nystedmartyrologiet gør det muligt for os at se, hvordan man i dette lollandske kloster har opfattet helgenernes rangfølge.

Med højeste festgrad *festum maius duplex* højtideligholdes julens fester: juledag, omskærelsen 1. januar og epifanien (helligtrekonger) 6. januar, desuden Stefan 26. december og evangelisten Johannes 27. december. I samme grad fejres de 7 store Mariafester samt Johannes døberen 24. juni, Peter og Paulus 29. juni, Laurentius 10. august og Allehelgen 1. november. Dertil Frans af Assisi, Clara osv., tilsammen 11 franciskanske fester. Ialt er der i hele året 27 dage med *maius duplex*.

Den næsthøjeste festgrad, *festum minus duplex* anvendes til alle apostlene, de 3 evangelister, ærkeenglene Michael og Gabriel, Jomfru Marias forældre Joachim og Anna samt Josef og den ellers i Norden ukendte Mariafest 5. august „Marie nivis“ til minde om et mirakuløst snefald i Rom på den dag. Som *minus duplex* fejres også de fire store kirkefædre Gregorius, Augustin, Ambrosius og Jeronimus, helgeninderne Maria Magdalena, Katarina og Elisabeth og enkelte andre, alt i alt 42.

Festum semiduplex kan ikke have være meget ringere end *minus duplex*: her findes en del oktaver (ottendedagsfester) til de store fester, f. eks. fejres Marias himmelfart 15. august med højeste festgrad, og igen en uge senere, 22. august, med *semiduplex*. Denne festgrad benyttes også ved helgenerne Nicolaus og Martin, helgeninderne Agnes, Agatha, Cæcilia, Lucia, de 11.000 jomfruer i Köln, de uskyldige børn i Bethlehem, i alt 18 fester.

Til disse tre festgrader: den større og den mindre og den halve duplexfest – ordet duplex har mistet sin oprindelige betydning dobbelt og angiver blot en stor liturgisk fest – kommer andre festgrader. *Festum ix lectionum* forekommer ca. 150 gange, den angiver at der ved morgengudstjenesten, matutin, skal læses 9 læsestykker om den pågældende helgen. Da denne festgrad er lavere end de tre slags duplexfester, kan vi tænke os til det liturgiske program for dem: der krævedes altså også der 9, måske 12 læsestykker foruden hymner og bønner. Fra andre liturgiske bøger kendes betegnelsen *festum iii lectionum*, altså en fest med 3 læsestykker, men den findes ikke i Nystedmartyrologiet; derimod angives i nogle tilfælde den lave festgrad *commemoracio*, omtale, erindring. Enkelte dage har to fester, en større og en mindre, f. eks. 25. juli, hvor der er minusduplexfest for St. Jakob og *commemoracio* af St. Kristoffer. Der er i tidens løb foretaget en del rettelser i festgraderne, så at en helgenfest er gjort større eller mindre; og det oprindelige system af festgrader er blevet ændret ved indførelsen af en ny festgrad, *festum solemne* (højtidelig), der betegner en større liturgisk fest; ordet *solemne* forekommer en halv snes gange, i reglen indført som en rettelse af en ældre festgrad, formentlig den med 9 læsestykker.

Tilbage bliver et flertal af helgener uden festgrad: de er ikke blevet fejret liturgisk, hverken med læsestykker eller hymner. For deres vedkommende har man indskrænket sig til de få ord, der siges om dem i martyrologiets tekst.

Af speciel interesse er imidlertid en sidste festbetegnelse, *festum terræ* (landsfest, på gammeldansk „landshellig“).²⁰ Den forekommer i alt fire gange, hver gang ved en af de hjemlige helgener. Betegnelsen kendes fra andre kilder, men er ikke almindelig i martyrologierne, og dens nøjagtige betydning er usikker. Den angiver intet om liturgiernes omfang på den pågældende dag, men formentlig, at dagen fejres både af præsteskabet og lægfolket i vedkommende land. Det ret sparsomme antal vidnesbyrd om brugen af betegnelsen i danske kilder forøges nu med Nystedmartyrologiets fire tilfælde.

De helgener, hvis dag fejres som *festum terræ*, er St. Ansgar 3. februar, St. Knud 10. juli, St. Kjeld 11. juli og St. Olav 29. juli. Ordene „*festum terræ*“ er ved St. Olav føjet til i marginen, hos de andre tre helgener hører de til den oprindelige tekst. Men ved St. Kjeld er der en indskrænkning: „In Jucia *festum terræ*“, dvs. det er kun i Jylland man har holdt St. Kjelds dag „landshellig“.

De andre nordiske helgener, Knud Lavard, Vilhelm og Sigfrid, har ikke betegnelsen *festum terræ* knyttet til sig, og heller ingen liturgisk

festgrad: vi må da gå ud fra, at de udover omtalen i dagens martyrologi-tekst ikke er blevet fejret i Nysted.

Så meget om martyrologiets helgener. Har man ikke i Nysted haft afdøde brødre og velgørere at mindes, som i Lund og Ribe og i de andre gamle martyrologier vi har omtalt? – Et enkelt sted, ud for 1. november, findes der som nævnt et notat i margen, som ikke angår en ny helgenfest, men en afdød broder. Notatet er endnu fra 1300-tallet, ikke meget yngre end martyrologi-teksten. Enkelte bogstaver er gået tabt ved beskæring, men kan rekonstrueres, så at notatet lyder: „Obiit frater Petr[us] Gardianus dict[us] laly“. *Gardianus* er franciskanernes betegnelse for klostrets forstander, *laly* er kendt som en form af navnet Lale/Låle; notatet betyder da: (1. november) døde broder Peder gardian, kaldet Lale.²¹⁾

Udover dette ene notat har håndskriftet ikke været benyttet som dødebog – tilsyneladende. Men vi har jo de to blade af kalenderen fra Nysted med dødebogsnotater. Det kan ikke være tilfældigt, at de to blade nu findes i museet i Haag samme sted som martyrologiet: vi må gå ud fra, at fragmentet og håndskriftet er fulgtes ad fra Nysted over Lübeck, Breitenburg, Prag og Antwerpen til Haag. Ved sammenligning af kalenderen og martyrologiet viser det sig, at kalenderens månedsnavne og datoer er skrevet af den samme, som har skrevet martyrologiet (den ældre del, ikke de nye partier foran og bagi). Der er en forskel i bladenes størrelse, i kalenderen måler de 21,8 × 15,5 cm, i martyrologiet kun 21,2 × 15 cm, men dettes blade er jo som vi allerede har set, beskåret ved indbindingen, så at det oprindelig netop kan have haft samme størrelse som kalenderens. Altså: kalenderen har ganske sikkert udgjort *en del af samme håndskrift som martyrologiet*. Dette oprindelige håndskrift har været en dødebog for Nysted kloster, bestående af et martyrologium og et kalendarium med notater om afdøde; i indretning har det da svaret til de ovenfor omtalte håndskrifter fra Spanien, fra Liège og fra Cismar.

Endnu en iagttagelse af de to blades ydre tilstand kan gøres: Blad 2 (april) og i mindre grad også blad 1 (marts) har langs de tre ydersider mørke skygger, spor af at et stykke skind har været bukket ind over dem; de må altså have siddet i et bind som påklæbet forsatsblad, formentlig i martyrologiets bind. Dette har engang været defekt og er blevet bundet om, og de to blade af kalenderen er da blevet skjult i bindet: det må være gjort på et tidspunkt, da kalenderen og dens notater om afdøde på Lolland ingen betydning havde for håndskriftets ejer, altså formodentlig af bollandisterne, der kun havde interesse for martyrologiet. Da senere Westreenen fik håndskriftet, har det nok været så medtaget, at han lod det ombinde igen – uden de tilhørende kalenderblade.

Vender vi os nu til teksten på de to kalenderblade, får vi et broget billede: 10 personer har været virksomme. Den der i begyndelsen af 1300-tallet anlagde kalenderen ved at skrive månedsnavne og månedsdage har også skrevet navnet på de helgener, der i martyrologiet havde højeste festgrad f. eks. Gregor den Store. I 1400-tallet har en anden føjet de fester til, der fejredes med 9 læsestykker, og en tredje har på hver dag, der ikke i forvejen havde en fest, nævnt en helgen, nemlig den, der nævnedes først i martyrologiets tekst; men dette princip, hvorved hver dag fik et navn, er kun gennemført på første side, 1.-15. marts, ikke på de 3 andre sider. Anbringelsen af festnavne i kalenderen har altså et tilfældighedens præg. Hvordan er det med notaterne om afdøde? Der nævnes på de to blade 11 afdøde personer, og de er indført med 6 forskellige hænder, men der er spor af flere indførsler, som siden er blevet raderet bort. Indførslerne er med en enkelt undtagelse sket i 1300-tallet, årstallene 1341, 1348 og 1360 forekommer, alene fra det sidste år, der var et pestår, er der 6 døde. Navnene er bl. a. Ahlefeldt og Bolsendal, de er iøvrigt kommenteret af Ellen Jørgensen. Efter ca. 1360 er der ikke foretaget indførsler i kalenderen, den har ikke været benyttet som dødebog – bortset fra den nævnte undtagelse: 19. marts findes et notat, der ved sin udførlighed skiller sig fra de andre; det fører os ind i klostrets og franciskanerordenens historie og lyder i oversættelse: „År 1483 døde den ærværdige fader broder Michael fra Lier, af generalkapitlet i Montluçon udnævnt til kommissær for denne provins Dacia, udvalgt og konfirmeret til provincialvikar, begravet i koret foran alteret på den nordlige side, en from og ærlig fader“. Det ser altså ud til, at skikken at mindes de døde på deres dødsdage har været anvendt i Nysted i 1300-tallet indtil pestens hærgen 1360, men derefter ikke mere – før man 1483 beslutter at ære den fremmede kommissær. Måske er det ikke tilfældigt, at den lange tavshed i optegnelser om afdøde brydes netop i 1483, og måske kan vi opfatte linjerne om Michael fra Lier som et vidnesbyrd om et vendepunkt i Nystedklostrets historie.

Der var i franciskanerordenen som i andre ordener to retninger, en strengere, *observanterne*, som ville genindføre de oprindelige strenge krav, bl. a. om fattigdom, og en mildere, *konventualerne*, der holdt fast ved den mere lemfældige praksis, der efterhånden havde vundet indpas. Striden mellem de to retninger varede i Danmark fra 1467, indtil den lutherske reformation indhentede dem begge. Paven støttede snart det ene snart det andet parti, men det var i hovedsagen den strenge retning, *observanterne*, der havde medgang her i landet med støtte af Christian I, og flere og flere klostre gik over fra konventualerne til *observanterne*.

En side af Nystedkalendariet (Haag, Museum Meermanno-Westreenianum 10 A 10, f. 1 verso). Ud for 19. marts (XIII kl aprilis) er festen for St. Josef indføjet, og derefter 5 linjer om den fremmede kommissar Michael fra Lier, der døde 1483 og blev begravet i Nysted. Originalens størrelse 21,8 × 15,5 cm.

Herom kan man læse hos Johs. Lindbæk, *De danske Franciskanerklostre* (1914); vi koncentrerer os om Nysted og Michael fra Lier.

1473 havde paven bestemt, at observansen skulle indføres i Nysted kloster, men det skete først 1477, og ikke godvilligt: observanterne sendte væbnede mænd ind i klostret, plyndrede og pryglede munkene og jog dem bort. Men 1479 gik det dem selv på samme måde: nu var det konventualerne, der med væbnet magt jog observanterne ud: det ser ud til, at hvert af de to munkepartier har haft allierede blandt de lollandske adelsslægter. På det internationale plan førte splittelsen til, at hvert af de to partier holdt sit generalkapitel, den forsamling, der havde besluttende myndighed. Observanterne holdt et sådant generalkapitel 1481 i Montluçon i Frankrig, og her bad de danske udsendinge om at få fremmede observanter hertil, dels for at lære de danske munke den rette observans, dels fordi mange havde forladt klostrene nu, da fordringerne blev så meget strengere. Der kom da en lille flok fremmede observanter hertil, og deres leder var Michael fra Lier, der havde erfaring, da han tidligere havde indført observansen både i Skotland og Irland. Han blev valgt til vikar, dvs. leder af de danske observanter. Samme år som han blev udnævnt, 1481, fik modpartiet, konventualerne en gevinst, idet de opnåede en pavebulle (27. juli 1481) imod observanterne; men Michael fik paven til at tage den tilbage med en ny bulle (30. sept. 1482). Hvad Nysted kloster angår, må vi gå ud fra, at Michael har gennemtrumfet dets endelige overgang til observansen, vi ved ikke, om det er gået fredeligt til, men håber, at det ikke er på grund af voldsomheder som i 1477 og 1479, at han netop døde under sit ophold i Nysted 1483, den 19. marts. Samme år, 27. august, afhændede klostrets gardian og en anden broder to gårde i Radsted og to i Langet til hr. Eskil Gøye, og 14. februar 1484 gentoges skødet i udvidet form²²) – dette kan vi tage som en bekræftelse på, at Michaels indflydelse har båret frugt, og at klostret er vendt tilbage til de oprindelige fattigdomskrav: franciskanerne måtte ikke have ejendom, men skulle som tiggermunke leve af almisse. Men hvor svært det var at gennemføre kan man se af, at klostret endnu 12. oktober 1511 i bestemt strid med ordensreglerne kunne få kongens tilladelse til at udføre 8 okser til Kiel.²³)

NOTER

(1) Dette og de følgende martyrologiehåndskrifter er beskrevet af Ellen Jørgensen i hendes *Catalogus codicum latinorum medii ævi Bibliothecæ Regiæ Hafniensis*, 1926, s. 238–243. Håndskriftet fra Apt er ikke som hun anfører Usuard's, men Ado's redak-

tion. – (2) Jaime Villanueva: Viage literario á las iglesias de España VIII, Valencia 1821, s. 118–143, 265–268. – (3) Victor Madsen: Katalog over Det kongelige Biblioteks Inkunabler, I–II, 1931–38. (Bd. III, 1963, rummer ingen martyrologier.) – (4) I Madsens katalog kaldes også dette tyske martyrologium Viola Sanctorum, men den tyske tekst er ikke en oversættelse af den latinske Viola Sanctorum. – (5) Adam: Das Seelenbuch des Klosters Reichenbach (Württembergische Vierteljahrshefte für Landesgeschichte, N. F. XV, Stuttgart 1906) s. 420–35. – (6) Ellen Jørgensen: Fremmed Indflydelse under den danske Kirkes tidligste Udvikling (Kgl. Da. Vidensk. Selsk. Skrifter, 7. Rk., Hist.-fil. Afd. I, 2, 1908) s. 200–201. – (7) En facsimileudgave af håndskriftet er under udgivelse i serien Corpus codicum Danicorum medii ævi. – (8) Libri memoriales capituli Lundensis. Lunde Domkapitels Gavebøger, udg. C. Weeke, 1884–89. Liber daticus vetustior vil indgå i serien Corpus codicum Danicorum medii ævi. – (9) C. Weekes udgave s. VI–VII; Ellen Jørgensen anf. st. s. 201. – (10) Personalhistorisk Tidsskrift, 9. Rk. I, 1928, s. 213–215; W. Levison: Handschriften des Museum Meermanno-Westreenianum im Haag (Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde 38, 1913, s. 503–524).

(11) Alfred Otto: Liber daticus Roskildensis, 1933, s. 11–12. – (12) P. J. H. Vermeeren en A. F. Dekker: Inventaris van de handschriften van het Museum Meermanno-Westreenianum, 's-Gravenhage 1960. – (13) P. J. H. Vermeeren: W. H. J. Baron van Westreenen van Tiellandt als handschriftenverzamelaar (Bibliotheekleven 47, Amsterdam & Delft 1962) s. 603–607. – (14) H. Delehaye: A travers trois siècles. L'oeuvre des Bollandistes 1615–1915, Bruxelles 1920. – (15) J. Truhlář: Catalogus codicum manuseriptorum qui in C. R. Bibliotheca Publica atque Universitatis Pragensis asservantur, I–II, Pragæ 1905–06. – (16) Bjørn Kornerup: Lytke Naamensen (Dansk biografisk Leksikon, XVI, 1929, m. bibliografi). – (17) Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, artiklerne Gyllental (V, 1960) og Kalendarium (VIII, 1963). – (18) En anvisning herpå findes foran i et martyrologium, der har været benyttet i Vadstena kloster (Uppsala Universitetsbibliotek, ms. C 34). – (19) Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, artiklen Festgrader (IV, 1959). – (20) S. st. artiklen Festum terræ. – (21) En gardian Petrus fra Nysted er iøvrigt ikke kendt; men tilnavnet Laly (Lale, Laale) gør ham til en af de ikke så få personer i middelalderen med samme navn som ordsprogsamleren Peder Låle, se Danmarks gamle Personnavne II, 2, 1954–64, sp. 649–50. – (22) Eline Gøyes Jordebog, udg. af A. Thiset, 1892, s. 99. – (23) Regesta Diplomatica Historiæ Danicæ, 2. Rk. I, 2, 1889, no. *9718.